

A Niceai hitvallás ökumenikus jelentősége

A látható egyházi egység egyik jele

■ REUSS ANDRÁS

Evangelikus Hittudományi Egyetem
nyugalmozott egyetemi tanár
E-mail: andras.reuss@lutheran.hu

DOI: 10.61894/LP.2025.100.2.1

- **Az első egyetemes zsinat (325) helyszínéről elnevezett hitvallást kezdettől fogva az egész kereszténység elfogadta. A latinok lassabban, betoldással és némi változtatással tették magukévá, az emiatt támadt viták is közrejátszottak a nagy egyházszakadás (1054) bekövetkeztében. A keletiek és a nyugatiak mégis egyaránt ragaszkodtak hozzá, és számos erőfeszítést tettek az ellentétek megszüntetésére. A modern kori ökumenikus dialógusok során ismerték fel a teológusok, hogy a vitákat okozó betoldás (a *filioque*) és a zsinat eredeti szövege nem állnak egymást kizáró ellentétben, hanem más szemléletmódnak a lenyomatai. Ha tehát a Niceai hitvallást a nyugatiak is a zsinat utáni betoldás nélkül mondják, azzal nem tagadják meg korábbi álláspontjukat. Ez a belátás alkalmassá teszi a Niceai hitvallást, hogy az egy közös apostoli hit kifejezése és megvallása és ezzel az egyház egységének egyik látható jele legyen.**

Kulcsszavak: apostoli hit / látható egység / filioque / Egyházak Világtanácsa / Hit és Egyházszervezet

Ezerhétszáz éves az a hitvallás, amelyet ritka kivételtől eltekintve minden keresztény felekezet a magáénak tart. Mindmáig sokan rendszeresen elmondják, énekelik, tanítják, értelmzik és azonosulni igyekeznek vele, mégis keveset tudunk róla, és nemegyszer azt is felületesen vagy helytelenül.

A történelmi hitelességnek inkább megfelelő, de nehézkes és hosszú *Nicea-konstantinápolyi hitvallás* elnevezést az Egyházak Világtanácsa (EVT) Hit és Egyházszervezet Bizottságának 1982-es li-mai ülése után kezdték használni (STAATS 1996, XII. o.), és lassan terjed a nyugati egyházak mindennapi használatában is. A létrejöttében szerepet játszó egyetemes zsinatok közül az első, a niceai zsinat évfordulója (325) alkalom arra, hogy ökumenikus jelentőségéről gondolkodjunk.

Összefűzött

Az első egyetemes zsinaton, Niceában 325-ben csak keleti püspökök szavazták meg a szöveget. A hagyomány szerint háromszáztizennyolcan voltak, nyugatról mindössze négy püspök és két római diakónus volt jelen. Keserű vitákkal terhes évtizedek után 381-ben a Konstantinápolyban tartott második egyetemes zsinaton százötven püspök (valamennyien keletiek, mert a nyugatiak nem is kaptak

meghívást) erősítette meg az elsőnek a hitvallását,¹ és melléje tette sajátját. Hetven évvel később, 451-ben a khalkédóni zsinaton újra felolvasták mindkettőt, és ezzel egyetemes érvényüként fogadták el az ott Niceainak, illetve Konstantinápolyinak nevezett hitvallást (Vö. DH 2004, *300.). Így a Niceai hitvallás jelentőségét nem a zsinati döntéshozatali eljárás ügyrendi szabályossága adja, ilyesmiről nem lehet beszélni. Nem is a császár által az elutasítókkal szemben kilátásba helyezett könyörtelen szankciók adják a súlyát. Nem is csak tiszteletet parancsoló régisége miatt foglalkozunk vele, hanem azért, mert tizenhét évszázadon keresztül Kelet és Nyugat kereszténységét szétszakadva is összefűzte.

A nagy egyházszakadás (1054) ellenére ugyanis tovább élt az összetartozás tudata a kereszténységben. De a megelőző századokban állandó ellentétet okozott a Szentlélekre vonatkozó ún. *filioque*-betoldás (qui ex Patre *Filioque* procedit, „aki az Atyától és a Fiútól származik”). Más, kisebb jelentőségű eltéréseken kívül ez volt a latin szöveg legfontosabb változtatása a 381-es zsinaton elfogadott görög szöveghez képest. A *nyugati egyházban* sokáig csak az Apostoli hitvallás különböző változatait mondták, mégis elfogadták a Niceai hitvallást. Így sokkal később vált ismertté nyugaton, először Galliában, majd széles körben másutt is, de az akkor ott már elterjedt arianizmus miatt fontosnak tartott latin *filioque* betoldással együtt. Római pápák is elleneztek a bővítést, mégis egyre általánosabbá vált, hogy így énekeljék a misén, míg 1014-ben Rómában is előírás lett. Azonban a lyoni zsinat (1274) a görögökkel remélt unióra tekintettel egy pontosító rendelkezést hozott.² A firenzei (1439) zsinaton ezt újra kijelentette, amit először a görögök is elfogadtak.³

A reformáció után a *római egyház* sorainak rendezésében használt Tridenti hitvallás szó szerint tartalmazta a hitvallás nyugati változatát (DH 2004, *1862.; vö. még *2526–2527.), míg az antimoderlista eskü (1910) csak a felsorolt tanok és pápai nyilatkozatok tiszteletben tartására kötelezett el (DH 1991, *3537–3550.). A *Professio fidei* viszont ismét tartalmazza a Niceai hitvallást és kiegészíti egy olyan bekezdéssel, amely Isten ígéjére és általában az egyház és a pápák által elfogadott tanításokra utal.⁴

A *reformáció egyházai* is elfogadták a Niceai hitvallást: latin, tehát nyugati változatában vették át. Közismert volt ugyan, hogy a latin szöveg módosult és a görög szöveg az eredeti, de az eltérés nem foglalkoztatta őket.⁵

Az anglikánok az egyházi unió feltételének négy elemét írták elő 1888-ban az ún. Lambeth-Quadrilateralban. Ezek: a Szentírás, a Nicaenum, a keresztség és a püspöki hivatal. Nem meglepő ezért, hogy a niceai zsinat ezerhatszáz éves évfordulóját 1925-ben az anglikánok a keleti egyházak egyes vezetőivel együtt a londoni Westminster Abbey-ben úgy ünnepelték, hogy a hitvallás latin változata után a görög szöveg is elhangzott (ROUSE–NEILL 1967, 487. o.). Az éledező ökumenikus kapcsolatok látványos, de nem meglepő eredménye volt, hogy 1925-ben a Life and Work stockholmi megalakulását követő záró istentiszteleten Photius alexandriai pátriárka az uppsalai dóm főoltára előtt görögül olvasta fel a Nicaenumot (uo. 547. o.).

¹ A zsinat első kánonja, DH 2004, *151.

² A lyoni zsinat a görögökkel való vitára tekintettel azt a tisztázó rendelkezést hozta, hogy „a Szentlélek az Atyától és a Fiútól, nem mint két létevtől, hanem mint egytől, nem két leheléssel, hanem egyetlen leheléssel származik öröktől fogva”. DH 2004, *850.

³ A firenzei zsinat dekrétumának formulája, hogy „a Szentlélek az Atyától és a Fiútól öröktől fogva van, és lényegét és szubszisztens létét az Atyától és vele együtt a Fiútól kapja, hogy mindkettőtől mint egyetlen kezdettől egyetlen lehelés által származik öröktől fogva”. DH 2004, *1300.

⁴ Ennek szövegét VI. Pál pápa 1967. július 17-én rendelte el azzal, hogy az előírt esetekben a Tridenti hitvallás és az Antimoderlista eskü helyett ezt kell mondani (Fons: Commentarium officiale: AAS 59 [1967] 1058).

⁵ Lásd például a Luther és Zwingli által is aláírt *Marburgi cikkek* első tételében (LVM 7: 491. o.).

A 20. század elején a Hit és Egyházszervezet (Faith and Order) megszervezői számára a kezdetektől kérdés volt, hogy miként fejezzék ki a majd újra egyesülő egyház hitét. Szükségesnek tartották, hogy korábbi korok gyakorlata szerint legyenek olyan hitvallások, amelyekkel a megkeresztelendők vallhatják meg hitüket, amelyek védenek a hamis tanítástól, amelyek istentiszteleti elmondásra és nyilvános tanúságtételre alkalmasak. Nem zárkóztak el ugyan új hitvallások készítésétől, de az előkészítők, akik szinte csak protestánsok voltak, sorozatosan úgy határoztak, hogy egy ilyen új hitvallásnak összhangban kell állnia Istennek a Szentírásban lejegyzett kinyilatkoztatásával, és nem kérdőjelezheti meg a Niceai hitvallás és az Apostoli hitvallás érvényét.⁶ Az EVT amszterdami megalakulásakor, 1948-ban a szervezet ügynevezett bázisába csak Jézus Krisztus isteni és üdvözítő voltát, vagyis csak a krisztológiát foglalták bele.⁷ Az EVT 1961-ben Újdelhiben tartott harmadik nagygyűlése már szükségesnek tartotta hozzátenni, hogy az egyházat olyan teljesen elkötelezett közösségnek tekinti, „amely az egy apostoli hitet vallja”,⁸ az EVT bázisát ezért – az ortodox egyházak elvárásának megfelelően – lényegében a Niceai hitvallás szerint szentháromsági tartalommal egészítette ki.⁹ Új lendületet kapott az ökumenikus gondolkodás az EVT Hit és Egyházszervezet Bizottságának Leuvenben 1971-ben tartott ülésén, amelyen az egyház egységének modelljeként a konciliáris közösséget javasolta, amit úgy értelmezett, hogy minden részt vevő gyülekezet ugyanazt az egy apostoli hitet vallja.¹⁰ Az ötödik nagygyűlés (Nairobi, 1975) is azzal jellemezte a helyi egyházak konciliáris közösségét, hogy mindannyian „ugyanazt az apostoli hitet vallják”.¹¹ Ettől kezdve érelődött a gondolat, hogy – különösen a keletiek és a nyugatiak általi elismertsége miatt – a Niceai hitvallás lehetne a tervezett ökumenikus világszervezet közös hitének foglalata,¹² bár nem zárkóznak el új hitvallási szöveg kimunkálása elől.¹³ A helyzetnek ez az áttekintése jogosít fel a kijelentésre: „Az evangéliumnak ez a közösen megvallott igazsága tanúsítja, hogy egyházaink szétválása nem hatolt le a gyökerekig. A Szentháromság Isten megvallásában mutatkozó közösség az egy, szent, egyetemes és apostoli egyház egységének elengedhetetlen feltétele.” (EKD–DBK 1981.)

Közös apostoli hit

Az ökumenikus párbeszédnek ilyen előzményei a konstantinápolyi zsinat jubileumi (381–1981) megemlékezéseivel együtt adtak ösztönzést, hogy a felekezetek és az ökumenikus mozgalom képviselői megújult érdeklődéssel forduljanak a Niceai hitvallás felé, és néhány alapkérdést tisztázzanak. Mivel

⁶ Concerning the Faith of the Reunited Church, 1923. In: *Apostolic Faith Today* 1985, 67. o.; STAATS 1996, 294. o.

⁷ „Az Egyházak Világtanácsa azoknak az egyházaknak a közössége, melyek a mi Urunk Jézus Krisztust Istennek és Üdvözítőnek ismerik el.”

⁸ *Jesus Christus das Licht der Welt* (Neu-Delhi 1961), 304. o.

⁹ „Az Egyházak Világtanácsa azon egyházak közössége, melyek az Úr Jézus Krisztust Istennek és Üdvözítőnek vallják a Szentírás szerint, és ezért együtt törekednek eleget tenni közös elhivatásuknak az egy Isten, az Atya, a Fiú és a Szentlélek dicsőségére.” BARTHA 1962, 19. o. Az egész kérdéshez lásd T. K. Thomas szócikkét in: *Dictionary of the Ecumenical Movement*, 1991, 1096–1098. o. Érdekes, hogy a korábbi változat állítmányát („ismerik el”) hitvalláshoz illőre cserélik („vallják”).

¹⁰ *Bericht aus Nairobi 1975*, 26., 36. o.

¹¹ *Breaking Barriers: Nairobi 1975*, 60. o.

¹² *Apostolic Faith Today* 1985, 66–68. o.; STAATS 1996, 294. o.

¹³ Néhány ökumenikus tanácskozás anélkül, hogy szövetszerű javaslatokkal állt volna elő, vagy a Niceai hitvallásra hivatkozott volna, komolyan foglalkozott a közös apostoli hit tartalmának meghatározásával: *The Ecumenical Nature of the Orthodox Witness*. 1977 (New Valamo, Finland). In: *Apostolic Faith Today* 1985, 175–179. o.; *Towards a Confession of the Common Faith*. 1980. In: *Apostolic Faith Today* 1985, 180–187. o.; *Common Witness*, 1982. In: *Apostolic Faith Today* 1985, 188–200. o.

sem udvarias szölamok, sem a kérdések félretétele, sem pedig kényszer nem képesek igazi egységet létrehozni, először magával a szöveggel kapcsolatos kérdésekben igyekeztek konszenzusra jutni. A kezdeti tanácskozások olyan egyszerűnek mondható eredményt könyvelhettek el, mint az abban való egyetértést, hogy szükséges az Atya, Fiú, Szentlélek Szentháromságába vetett hit értelmét kifejezni; a *filioque* nélküli szöveget kell a helyesnek tartani; és az egyes egyházaknak maguknak kell megtalálniuk annak a megfelelő módját, hogy miként válaszoljanak ezekre az ajánlásokra.¹⁴ Bár 1978-ban és 1979-ben a Klingenthalban (Strasbourg közelében) tartott konzultációkon, ahol ezt elfogadták, még csak római katolikusok és (református) protestánsok vettek részt, korszakos jelentőségű eseményként értékelhető ez a három ajánlás (STAATS 1996, 2., 294–295. o.).

Tanulságos észrevétel, hogy a gyors eredmény részben a lutheránusok hiányának volt köszönhető. Nekik ugyanis sokkal nehezebb a hitvallási iratok és a liturgia szövegén változtatniuk, mint a reformátusoknak (STAATS 1996, 295–296. o.). A reformátusok gyors egyetértése az alapállásukból következik. Egyrészt abból, hogy a Szentírás tekintélye mellett nem tekintik szükségesnek a régi hitvallásokat, sőt velük kapcsolatban az ige meghamisításának veszélyétől óvnak.¹⁵ Másrészt hitüket saját szavaikkal megvallva, még ki nem mondottan is tiszteletben tartják az egyetemes hitvallásokat.¹⁶ Az olykor nehézkesnek tartott evangélikusok 1984-ben éppen a Budapesten tartott hetedik nagygyűlésükön kérték tagegyházaikat a *filioque* kérdésének átgondolására.¹⁷ A következő, nyolcadik nagygyűlésen (Curitiba, 1991) a hitvallás gyakoribb használatát ajánlották istentiszteleteken és a katekézisben is, a 381-es szöveggel.¹⁸ A Lutheránus Világszövetség és az ortodox egyház dialógusbizottsága pedig 2024-ben nyilatkozott egyetértően a *filioque* elhagyásáról, miközben azokra a kora középkori és középkori keleti atyákra is utaltak, akik a nyugati betoldás helyett elképzelhetőnek tartották „a Fiú által” szöveget.¹⁹

Valójában nem új eredményről vagy áttörésről kell tehát beszélni, hanem inkább egy olyan kikristályosodott egyetértésről, melynek elfogadását korábban hivatalosan nem deklarálták. A *filioque* a római egyháznak sem okozott gondot, hiszen III. Leó pápa (795–816) ellenezte a betoldást, de elfogadta azt az értelmezést, amely a *filioque*-nek megfelelően értelmezte a harmadik hitágazatot (DH 2004, *617.). A firenzei zsinaton (1439) kimondták, hogy a betoldás „az igazság világos kifejezése céljából és az akkor fenyegető szükség miatt, megengedhetően és észszerűen lett hozzáillesztve a hitvalláshoz” (DH 2004, *1302.). A francia dominikánus teológus, Yves Congar 1980-ban javasolta, hogy a római tanítóhivatal hivatalosan vonja vissza a *filioque* betoldást azzal a feltétellel, hogy a keleti egyházak elismerik, hogy a *filioque* nem tévtan, és a nyugati egyház gyülekezetei lemondanak arról, hogy a betoldással mondják a Niceai hitvallást (STAATS 1996, 301. o.).

¹⁴ The Filioque Clause in Ecumenical Perspective. Klingenthal Memorandum, 1979. In: *Apostolic Faith Today* 1985, (231) 232–244. o.; az ajánlások: 243–244. o.

¹⁵ A *La Rochelle-i hitvallás* (1559) hivatkozik ugyan a „régii zsinatok” határozataira, de a *Skót hitvallás* (1560), a *Heidelbergi káté* (1563), a *Dordrechtii kánonok* (1619) és a *Westminsteri hitvallás* (1647) az egyetemes hitvallások egyikét sem említi, bár tanításukat lényegében átveszi. Viszont Zwingli 1525-ben még ragaszkodott az Apostoli hitvallás elmondásához a misében, STAATS 1996, 281. o.

¹⁶ Így a *Második helvét hitvallás* (1562), *Belga hitvallás* (1561), *Ír hitvallás* (1615).

¹⁷ LWF Report No. 19/20. February 1985, 216. o.; LWB-Report Nr. 19/20, Februar 1985, 227. o. A határozatot megelőző érvelést ismerteti: STAATS 1996, 299–300. o.

¹⁸ *Ich habe das Schreien meines Volkes gehört*. 159. o.

¹⁹ Gemeinsame Erklärung zum filioque. <https://lutheranworld.org/sites/default/files/2024-08/Lutheran-Orthodox-Joint-Statement-Filioque-DE.pdf>. (Letöltés: 2024. október 28.) <https://lutheranworld.org/sites/default/files/2024-07/Lutheran-Orthodox-Joint-Statement-Filioque-EN.pdf>. (Letöltés: 2024. október 28.) Ezt már a firenzei zsinat dekrétuma is tartalmazta, DH 2004, *1301.

A Niceai hitvallással kapcsolatos tartalmi kérdések megbeszélésére először csak az EVT szentháromsági megszövegezést tartalmazó új bázisának 1961-es elfogadása után a Hit és Egyházszervezet Bizottság odesszai ülésén került sor. Nem véletlenül 1981-ben, a konstantinápolyi hitvallás ezerhatszáz éves évfordulóján. A tartalmi kérdéseket négy megközelítésben tisztázták:²⁰

Először is azt állapították meg, hogy az ökumenikus mozgalom számára a Niceai hitvallásnak az a jelentősége, hogy az egyházaknak alkalmuk nyílik mai tanításukat és cselekvésüket vizsgálat alá vetni, akár rendszeresen használják a hitvallást, akár nem.²¹

Kiemelték még: fontos szem előtt tartani, hogy a hitvallás nem tartalmaz mindent, amit az igaz hit jelent. Hiszen egy adott történeti helyzetre tekintettel fogalmazták adott történeti kor nyelvén és gondolkodási kategóriáival, akár az elvetéseket, akár az állításokat nézzük. Lehet, hogy nem minden állítása olyan fontos a mi számunkra, mint az egykoriaknak volt, és vannak olyan kérdések napjainkban, amelyek korábban nem voltak annyira égetőek, mint ma, ezért a hitvallás nem is foglalkozhatott velük. A hitvallás elfogadása nem jelenti azt, hogy ne lehetne és kellene értelmezni, alkalmazni, magyarázni vagy esetleg kiegészíteni, de meggondolandó, hogy mi ennek a határa vagy mértéke. Valamint az is, hogy milyen széles körben találkozhat az egyházak egyetértésével. Egy másik kérdés, hogy a korábban ismeretlen mai kérdések megválaszolásában miként segíthet a Niceai hitvallás akár csak közvetett válaszokkal is.

Rögzítették még, hogy a Niceai hitvallás és a Szentírás viszonyát tekintve két álláspont feszül ma egymásnak. Az egyik úgy tartja, hogy bár a szavak sohasem teljesen megfelelőek, de a Niceai hitvallás mégis megfelelő kifejezése a bibliai hitnek, mert rámutat az élő Istenre, és ilyen értelemben még inspirálnak is tekinthető. Hiszen a hitvallás a Szentíráshoz hasonlóan nem az önmagában létező Istentől szól, hanem a cselekvőről és a vele való viszonyról. A másik álláspont nem tartja a Niceai hitvallást megfelelőnek, mert úgy gondolja, hogy egyoldalúan emel ki bizonyos dolgokat az Újszövetség állításai közül, mint például János evangéliuma kijelentéseit a szinoptikus evangéliumok rovására. Általában Isten cselekvése helyett Isten természetét helyezi előtérbe. A szokásos érvek közé tartozik, hogy a hitvallás hellenizálta a zsidó gyökerekből létrejött keresztény hitet. A tanácskozás felidézte, de nem oldotta fel az ellentéteket, és azt javasolta, hogy az egyházak igyekezzenek közösen megválaszolni a felvázolt kérdéseket.

Végül hangsúlyozták, hogy amikor a Niceai hitvallást az egy apostoli hit kifejezésének tartják, ez nem jelenti, hogy valamilyen formális megoldással elégednének meg, hanem az apostoli hitnek olyan *mai kifejezését* keresik, amely lehetővé teszi minden keresztény egységét, és biztosítja, hogy *valóban az igazán apostoli hit* hirdettessék a világban és a világnak. A hit még akkor is közös lehet, ha a megfogalmazás eltérő. A közvetlen feladat, hogy a hit kölcsönösen felismerhető kifejezéseire törekedjenek a felek.²² Bár nem a Niceai hitvallás fogalmainak, kifejezéseinek a használata a kizárólagos feltétele, hogy valamely felekezet vagy közösség az egy apostoli hitet vallja, elfogadása mégis a korai egyház idejétől létező közös ökumenikus alap lehet az apostoli hit mai megvallására. A közös vallástétel pedig – ami több, mint pusztán a kinyomtatott szöveg – az egyház látható egységének jele.

²⁰ The Ecumenical Importance of the Nicene-Constantinopolitan Creed. Odessa Report, 1981. In: *Apostolic Faith Today* 1985, (245) 246–256. o.

²¹ Egyes egyházak elfogadják a Niceai hitvallást, de istentiszteleiteken nem mondják, vagy általában közösen nem mondanak hitvallást.

²² „Faith may be common, even where wording differ. The immediate task is to move towards mutually recognizable expression of faith.” *Apostolic Faith Today* 1985, 254. o.

A Hit és Egyházszervezett Bizottság Limában tartott ülése (1982) már határozottan arra kérte a tagegyházakat, újra ismerjék el, hogy a Niceai hitvallás a keresztény hitet fejezi ki, vizsgálják meg tanításukat ennek fényében, és fokozottan adjanak helyet a hitvallásnak liturgikus életükben és lelkipásztori szolgálatukban.²³

Újrafelfedezése szükséges

A modern kori ökumenikus mozgalom évtizedes fáradozásának eredménye tehát, hogy az egyház látható egységének jelül ismerte el az ezerhétszáz éves Niceai hitvallást. Ez a nagy előrelépés azért volt lehetséges, mert a 20. századi történeti kutatások és ökumenikus eszmecserék tisztázták az egyetértést akadályozó egykori értetlenséget és félreértéseket. Azonban nem arról van szó, hogy ugyanolyan helyzetben lennénk, mint a szakadás előtt, mert inkább csak a szakértők szintjén jutottunk előrébb. Csak az egyházak és teológusai egyetértő döntése semmiképpen sem elegendő ahhoz, hogy valóban az egy apostoli hit foglalatata és az egyház egységének látható jele lehessen a Niceai hitvallás. Ehhez még az is szükséges, hogy azonosulni tudjunk a tartalmával. A nehézséget számunkra az jelenti, hogy alig tudjuk elképzelni is, miért hozták izgalomba a hitvallásban tárgyalt kérdések a negyedik századi Kis-Ázsia emberét úgy, hogy – amint Nüsszai Szent Gergely (335–394) karikatúraszerűen leírta – mesterségüket elhanyagolják, ráérnek, csak álldogálnak és várják a híreket, majd hirtelen teológusokká lesznek, és a felfoghatatlanról kezdenek el beszélgetni mint nagyon fontos dologról. Kiskereskedők, pénzváltók, vegyeskereskedők válnak filozófusokká. Ha az ember aprópénzt akar, az egyik a „született” vagy „teremtett” kérdéséről kezd filozofálni, ha a kenyér árát kérdezik, a másik szétszórtan válaszol: „Az Atya nagyobb, a Fiú neki alávettette”, és ha azt kérdezzük, hogy elkészült-e a fürdő, akkor azt mondja, hogy a Fiú a nem létezőkből lett.²⁴ A hitvallás körüli régi viták fogalmait mi már csak hosszas tanulmányok után értjük úgy-ahogy, de még ha meg is értjük, nem érezzük általuk úgy megszólítva magunkat, mint ahogyan ezeket az ókori embereket a fenti elbeszélés tanúsága szerint személyesen megérintette. A korukra jellemző hellenista gondolkodás és filozófia fogalomkészletét használták, de ezekkel a fogalmakkal Krisztusról beszéltek. A korabeli filozófiának azonban önmagában nem volt tárgya Jézus Krisztus. Ha mégis beszélgettek róla, az a missziói igehirdetés következménye volt, amely megszólította őket. A probléma, amellyel az igehirdetés szembesült, hogy miként lehet a zsidóság világában virágba szökkent keresztény hitet a görög világban azonos értelemben, tehát hitelesen megfogalmazni. A korai egyház missziói igehirdetésének és teológiájának életfontosságú feladata volt tehát, hogy a hellenizmus világába ültesse át a kereszténységet. Erre az átültetésre később sokszor úgy tekintettek, hogy hellenizálta a kereszténységet, és ezen nemcsak kimondatlanul, hanem kimondva is azt értették, hogy deformálta azt, de a tulajdonképpeni szándék és részben az eredmény is a hellenizmus krisztianizálása volt (STAATS 1996, 6. o.; FLESSEMAN VAN LEER 1984; HAINTHALER 2004).

A kultúráváltás során a kereszténység teljesítette azt a három kritériumot, amelyek kétségtelenül a bibliai tanúságtételen alapulnak, és amelyeket figyelembe kell vennünk. Szabályozóelvnek nevezi

²³ Towards the Common Expression of the Apostolic Faith Today, 1982. In: *Apostolic Faith Today* 1985, (215) 216–227. o. (különösen *15). Egy kis munkacsoport ugyanakkor, ugyanott a nők és férfiak közössége szempontjából is reflektált a kérdésre: The Community Study and Apostolic Faith, 1982. In: *Apostolic Faith Today* 1985, 228–230. o. Az EVT-nek címzett javaslatot idézi még: Report of the Standing Commission on Faith and Order, Crete 1984. In: *Apostolic Faith Today* 1985, 270. o. – STAATS 1996, 294–296. o.

²⁴ De deitate Filii et Spiritus Sancti, PG 46: 577. h.; STAATS 1996, 5. o. német fordítása alapján.

ezeket az amerikai George A. Lindbeck (1923–2018), aki szerint a korai kereszténység először is ragaszkodott a monoteizmushoz: az egy Isten, Ábrahám, Izsák és Jákób, valamint az Ószövetség és Jézus Istene, aki mindennek alkotója. Azután ahhoz is tartotta magát, hogy Jézus valóságos ember, aki egy meghatározott korban született, élt, szenvedett és meghalt. Végül pedig a „krisztológiai maximalizmus” is jellemző vonása ennek a váltásnak, amikor is az elképzelhető legnagyobb jelentőséget tulajdonították Jézusnak, ami még nem összeegyeztethetetlen az első két szabályba foglalt monoteizmussal és Jézus valóságos emberségével (LINDBECK 1998, 154. kk.). A Niceai hitvallás szavai az „egylényegű (homooosziosz)” kivételével mind megtalálhatók az Újszövetségben, az őskeresztény igehirdetés legkorábbi dokumentumában, de közben mégis egy másik kulturális közeg gondolati megközelítésével és annak nyelvén hirdetik az evangéliumot.²⁵ Nekünk a mi kulturális és nyelvi közegünkben kell megértenünk és megértetve hirdetnünk Krisztus evangéliumát.

A Szentléleknek akár csak az Atyától vagy akár az Atyától és a Fiútól való kijövetelét alátámasztó bibliai helyeket nem nehéz találni János evangéliumában. Nem ez a probléma, hanem az eltérő gondolkodásmód, amit a korabeli vitahelyzet is motivált. A nyugatiak a Krisztus ember voltát hangsúlyozó arianizmussal vitázva tartották fontosnak, hogy elhárítsák a szubordináció, azaz a Fiú alárendeltségének tanítását, de mindig is elismerték, hogy egyetemes zsinat nem szentesítette a betoldást. A latin szöveg (az Atyától és a Fiútól) „csupán azt állítja, hogy az Atya és Fiú közös forrása (co-principiuma) a Léleknek.” (KERESZTY 1995, 376. o. Vö. DH 2004, *850.; 1300–1302.) A görög szövegváltozatban (az Atyától) – amely a Fiú említésének mellőzésével nem tagadta a Fiú szerepét a Szentlélek jövetelében – „a hangsúly azon van, hogy a Fiú az Atyától kapja azt, hogy a Szentlélek forrása legyen”. (KERESZTY 1995, 376. o. Vö. DH 2004, *850.; 1300–1302.) A niceai zsinaton elfogadott szöveghez való visszatérés nem jelenti sem azt, hogy a nyugatiak megtagadnák a betoldást, sem azt, hogy ne állhatna fenn hangsúlybeli vagy szemléletmódbeli, de az egységet nem veszélyeztető eltérés a két megközelítés között. Az új ökumenikus helyzet feladata, hogy közösen kerüljék el az olyan állításokat, melyekben összemosódnak vagy egymás alá rendelődnak az isteni személyek.²⁶

Az eltelt tizenhét évszázad során a nyugati és a keleti kereszténység is különböző oldalakról és változatos módokon szembesült újabbnál újabb kérdésekkel és ellenvetésekkel. Talán nem is annyira magának a Niceai hitvallásnak a szövege, mint inkább az előtte és utána folyt viták során használt fogalomkészlet okozza, hogy a Krisztus természetét megrajzoló, statikus, a létet leíró fogalmakat a hitvallás Krisztus-képével azonosítjuk. Pedig a hitvallás a bibliai tanúságtétel szókészletéhez ragaszkodik, és annak tartalmát kívánja összefoglalni. Mi magunk is már nemcsak más nyelven fejezzük ki magunkat, de a körülöttünk levő világot és a keresztény hitet is egészen más gondolati rendszerben helyezük el. Megítélésem szerint – akár az ókori, akár a felvilágosodást követő modern korra gondolunk²⁷ – nagyon találóan ragadta meg a problémát Luther, amikor a Krisztus elleni támadás három fajtáját látta: „...az egyik nem akarja engedni, hogy [Krisztus] Isten legyen; a második nem akarja engedni, hogy ember

²⁵ Érdekes a reformátor hozzáállása: „Ha tehát az értelmem a »homouszion« szót gyűlöli, és nem akarom használni, attól még nem leszek eretnek. Ki kényszerítene, hogy használjam, ha ragaszkodom a dologhoz, amit a zsinaton (Niceában) az írások által meghatároztak?” Luther, *Rationis Latomianae*, StA 2: 506; WA 50: 117–118.

²⁶ PANNENBERG 1981, 43–44. o.; *The Ecumenical Importance of the Nicene-Constantinopolitan Creed. Odessa Report*, 1981. In: *Apostolic Faith Today* 1985, 255. o.

²⁷ A Niceai hitvallás visszaszorulásának okozója „a 19. század folyamán úrrá lett racionalista/liberális felfogás”. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Teológiai és Keresztény Egység Bizottsága „Szentháromság vasárnap és a nicea/konstantinápolyi hitvallás” című nyilatkozata. *Evangélikus Élet*, LVII. évf. 24. sz. 1992. június 14.

legyen; a harmadik nem akarja engedni, hogy megtegye, amit megtett. E három mindegyike Krisztust meg akarja semmisíteni.” (LUTHER 2024, LVM 3: 448. o.) Hozzáteszi még Krisztus feltámadásának tagadását is, „és mindazt, ami a Krisztusról a hitvallásban következik.” (Uo.) Márpedig *ha csak ember* és nem isten, akkor egy ragyogó példa, semmi több. *Ha nem ember*, akkor nem követendő és nem követhető. *Ha nem értünk* feszítették meg, és nincs feltámadás, akkor ő „csak” mártír, sorsa pedig tragédia.

A tisztább látás érdekében fontos hangsúlyozni azt is, hogy a hitvallás nem egy kidolgozott szentháromságtanból vezeti le a keresztény hit tartalmát, hiszen ez a tan éppen a zsinatot megelőző és a zsinatot követő vitákban kristályosodott ki. Nem is az a szándék vezette a zsinatot, hogy bevezessen az Atya, Fiú és Szentlélek Isten titkába. S a szöveg egyáltalán nem kelt olyan benyomást, hogy megfekteté ezt a titkot. Jézus Krisztus alakját, életét és ajándékát eleveníti fel nem a tudálemos összegzés, hanem sokkal inkább a hívők segítésének szándékával. A Fiú *minden idő előtti* születéséről szólva Isten szeretetéről közli, hogy az sem nem mulékony, sem nem valami új dolog, hanem már a világ teremtése előtt is volt. Azzal az állítással pedig, hogy a Fiú a *mindenható Atyától* született, megerősíti, hogy Krisztus szeretetében Isten szeretete nyilvánult meg, és minden ember részesülhet benne, tehát *noha megtestesült és emberré lett*, nem az emberi szeretet csúcsteljesítményéről van szó a kereszt felvételében, hiszen Krisztust miattunk és *értünk feszítették keresztre*. Az ő szenvedése jele és záloga az Atya büntől szabadító szeretetének. Feltámadása pedig az Isten eljövendő országa iránti reménységet erősíti bennünk. Jézus Krisztus tehát nemcsak tanító és példakép, hanem az életünket gyökeresen megújító isteni szeretet személyes megjelenítője, aki a benne hívőket Isten és a felebarát szolgálatába állítja a világban (EKD–DBK 1981). Istennek a teremtő, a megváltó és az újjáteremtő jelenlétét az emberi gondolkodásban és igehirdetésben nem lehet sem egymástól elválasztani, sem csak az Atyához vagy csak a Fiúhoz vagy csak a Szentlélekhez kötni, mert ez a háromféle jelenlét együtt fejezi ki Isten valóságát. Ha tehát Istenről helyesen akarunk beszélni, Atyának kell neveznünk őt, de hogy ez mit jelent, ahhoz a Fiúról és a Lélekről is szólni kell. Jézus Krisztus valóságát pedig csak akkor tudjuk igazán elmondani, ha a mennyei Atyáról és a Lélekről is szólnunk. Sem az Atyát, sem Krisztust nem ismerhetjük igazán, ha a Lélek, aki világosságot gyújt az ember szívében, nincs jelen teremtő erejével bennünk és körülöttünk (2Kor 4,6). A Szentlélekről sem lehet úgy beszélni és gondolkodni, hogy nem beszélünk az Atyáról és a Fiúról (RITTER 1989, 213. o.). Mindezzel a kereszténység nemcsak Isten végső soron felfoghatatlan lényéről tanúskodik, hanem arról is, hogy ez a világ és benne az emberiség a világban nincs magára hagyva, hanem Teremtője, Megváltója és Szabadítója van (EKD–DBK 1981). A hívők pedig közösséget alkotnak az egyházban, ahol részük lehet a bűnbocsánatban, és együtt várják Isten megígért országát.

Az EVT Hit és Egyházszervezet Bizottsága kitartóan munkálkodott, hogy az ősi hitvallás egykor deklarált egyetemes elfogadtatása ne csupán porosodó szép emlék, hanem a kereszténység élő öröksége legyen, és nagy nyomatékkal fáradozott a szöveg megértetésén is, hogy tartalma közelebb kerüljön a ma élőkhez. A szándék komolyságát érzékelteti, hogy 1981 és 1990 között huszonöt nemzetközi konferencián összesen mintegy háromszáz hivatalos résztvevő feszült neki, hogy másfél száz oldalon ökumenikus egyetértéssel magyarázzák a Niceai hitvallást. Az eredmény egy angol nyelvű kötet és annak német fordítása lett.²⁸ A hosszú időt, a számos, hosszú utazást a világ különböző tájaira és a résztvevők seregét el-túlzottnak tartja STAATS (1996, 304–305. o.), aki úgy gondolja, hogy megírhatta volna a kötetet hármában egy-egy evangélikus, római katolikus és ortodox teológus. De igazat lehet adni neki abban, hogy ez

²⁸ *Confessing the One Faith* 1991. *Gemeinsam den einen Glauben bekennen* 1991. Az angol változat megrendelhető és a világhálón is elérhető. A német változat jelenleg nem kapható, de az EHE Könyvtárában megtalálható.

az erőfeszítés azt bizonyítja, hogy a Niceai hitvallás még mindig inkább csak a hivatásos ökumenikusok²⁹ ügye. Akár ennek a dokumentumnak a fordítása, akár a hitvallás magyarázata teológusaink közös munkájával a magyarországi ökumenében is a találkozások és a közös továbbtanulás eszköze lehetne.³⁰

Isten dicsőítése

Mint minden keresztény hitvallás, a Niceai hitvallás sem teológiai tételek gyűjteménye, hanem számadás a bennünk élő reménységről (1Pt 3,15). Forrása és alapja ennek a reménységnek a világ teremtője, aki mindannyiunk Teremtője, és Jézus Krisztus, aki értünk, emberekért és a mi üdvösségünkért eljött, és keresztre feszítették, és újra eljött megítélni élőket és holtakat, és a Szentlélek, aki Úr és éltető. Nem légből kapott üres optimizmus ez a reménység, mert a Krisztus-eseményből fakad. Nem is életidegen világmegvetés, mert kikerülhetetlenül és mélyrehatóan érinti életfolytatásunkat, gondolatainkat, szavainkat és cselekedeteinket is. A teremtett világ nem az ember prédája, hanem megóvándó ajándéka Istennek. A másik ember nem közömbös vagy ellenséges idegen, hanem szeretetre méltó felebarát. Az egyén nem élhet pusztán önmagának. Megújulásra van szüksége mindannyiunknak és közösségeinknek is. Hitünkéből következik, hogy van földi hivatásunk és van Isten előtti felelősségünk a jelen és a jövő alakításáért. Ezért Nicea is szembesít azzal a kérdéssel, melyet a jubileumi évre előretekintve az EVT főtítkára, Jerry Pillay így fogalmazott meg: „Hogyan érzük el mi, teológusokként és egyházakként – s e sorok írója hadd tegye hozzá: egyszerű hívőkként –, hogy a hit, amelyet megvallunk, nem marad elvont, hanem testet ölt mindennapi életünkben?”³¹

Elsősorban és mindenek fölött az igazsága teszi, nemcsak a régisége, ha a hitnek erre az ősi szövegére úgy tekintünk, mint megőrzendő kincsre. Meg kell küzdenünk, hogy megértsük az évszázadokkal előttünk élt hívők szavait, amelyekről ők is tudták, hogy nem képesek tökéletesen kifejezni az egy Isten teljes valóját, de mégis elég jók ahhoz, hogy tudassák: a mindenható Atya teremtményei vagyunk, akik nem töltjük be maradéktalanul emberi hivatásunkat, Jézus mégis életét adta értünk, hogy egymásnak jó társai és a teremtett világnak jó sáfárai legyünk, és azzal a reménységgel éljünk, hogy a jövőnk a szerető Isten kezében van. A hitvallás Istennek az emberrel és az embernek Istenrel való páratlan történetét idézi fel, amelynek még nincs vége, mert beteljesedésre vár. Megismerése és értékelése nem lehetséges csak történeti szempontból, mert a jelen és a jövő reménységét élteti a hívőkben. A hitvallás ezért sokkal több, mint pusztán elfogadandó hittételek sora, hanem dicsőítése Istennek, akinek a feltétel nélküli szeretete az igazi reménysége az emberiségnek és a világnak. Jó okunk van arra napjainkban, hogy erre magunkat és felebarátainkat emlékeztessük. Miért ne mondhatnánk istentiszteleteinken, ökumenikus alkalmakon és a januári ökumenikus imahéten is együtt? De nem azért, hogy kötelezettségként lerójuk, hanem úgy, ahogyan rokoni együttléten előveszik a régi családi emléket, hogy mindenki láthassa és megismerje, s így megerősödjék a jelenlevők családi tudata és összetartozása. Másokban pedig – bár távolról sem csak ezen múlik – ezáltal is ébredjen az Atya, Fiú, Szentlélekbe vetett reménység és hit.

²⁹ Berufsökumeniker.

³⁰ A *Keresztény Igazság* felkérésére elvállaltam a Niceai hitvallás rövid magyarázatának elkészítését 2005 tavaszára.

³¹ „How do we, as theologians and churches, ensure that the faith we confess does not remain abstract but becomes incarnate in our daily lives?” PILLAY 2024.

The Ecumenical Significance of the Nicene Creed

A Sign of Visible Ecclesial Unity

- **The Creed, named after the location of the first ecumenical council (325), was accepted by all of Christianity from the outset. The Latins adopted it more slowly, with some insertions and modifications, and the disputes that arose as a result also played a role in the Great Schism (1054). Nevertheless, both Eastern and Western theologians insisted on it and made many efforts to resolve the conflict. In the course of modern ecumenical dialogues, theologians have recognized that the controversial addition (the filioque) and the original text of the council are not mutually exclusive contradictions but rather reflections of different perspectives. Therefore, if Western Christians recite the Nicene Creed without the post-council addition, they do not abandon their previous stance. This insight makes the Nicene Creed suitable as an expression and confession of a common apostolic faith, and thus a visible sign of the unity of the Church.**

Keywords: apostolic faith / visible unity / filioque / World Council of Churches / Faith and Order

Bibliográfia

Rövidítések

DH 2004 = DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter: *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Ford. Fila Béla – Jug László. Összeáll. Romhányi Beatrix – Sarbak Gábor. Szerk. Burger Ferenc. Örökmécs Kiadó, Bányterenyé – Szent István Társulat, Budapest, 2004.

EKD–DBK 1981 = Evangelische Kirche in Deutschland. Deutsche Bischofskonferenz. *Erklärung zur 1600-Jahr-Feier des Glaubensbekenntnisses von Nizäa-Konstantinopel*. Pfingsten, 1981.

LVM = *Luther válogatott művei*. 2–9. köt. Szerk. Csepregi Zoltán et al. Luther, Budapest, 2011–.

ROUSE–NEILL 1967 = *A History of the Ecumenical Movement 1517–1948*. 2. kiad. Szerk. Ruth Rouse – Stephen Charles Neill. SPCK, London, 1967.

Szakirodalom

Apostolic Faith Today. A Handbook for Study. Szerk. Hans-Georg Link. WCC Geneva, 1985. (Faith and Order Paper No. 124)

BARTHA Tibor 1962. Merre vezet az egyházak útja Új-Delhi után? *Theologiai Szemle*, 5. új évf. 1–2. sz. 13–19. o. *Bericht aus Nairobi 1975. Ergebnisse – Erlebnisse – Ereignisse*. Offizieller Bericht der Fünften Vollversammlung des ÖRK 23. November bis 10. Dezember 1975 in Nairobi/Kenia. Szerk. Hanfried Krüger – Walter Müller-Römheld. Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 1976.

Breaking Barriers: Nairobi 1975. The Official Report of the Fifth Assembly of the WCC, Nairobi, 23 November – 10 December, 1975. Szerk. David M. Paton. WCC – SPCK London, 1976.

- Confessing the One Faith. An Ecumenical Explication of the Apostolic Faith as it is Confessed in the Nicene-Constantinopolitan Creed (381)*. WCC, Geneva. (Faith and Order Paper No. 153.) <https://archive.org/details/wccfops2.160>. (Megtekintés: 2024. október 30.)
- Dictionary of the Ecumenical Movement*. Szerk. Nicholas Lossky – José Míguez Bonino – John S. Pobee et al. WCC, Geneva – William B. Eerdmans, Grand Rapids, 1991.
- FLESSEMAN VAN LEER, Ellen 1984. A keresztyén hit útja az újszövetségi-zsidó fölfogástól a niceai-hellén fölfogásig. Ford. Hubai Péter. *Theologiai Szemle*, 27. új évf. 4. sz. 209–213. o.
- Gemeinsam den einen Glauben bekennen: eine ökumenische Auslegung des apostolischen Glaubens, wie er im Glaubensbekenntnis von Nizäa-Konstantinopel (381) bekannt wird*. Előszó Jean M. Tillard. Ford. Renate Sbeghen. Studiendokument der Kommission für Glauben und Kirchenverfassung. ÖRK, Kommission für Glauben und Kirchenverfassung, Frankfurt am Main, Lembeck – Bonifatius, Paderborn, 1991.
- HAINTHALER, Theresia 2004. A görög gondolatiság a korai kereszténységben. A kereszténység „hellenizálása”? *Vigilia*, 69. évf. 4. sz. 271–282. o.
- Ich habe das Schreien meines Volkes gehört*. Curitiba 1990. Offizieller Bericht der Achten Vollversammlung des Lutherischen Weltbundes. Curitiba, Brasilien 29. Januar – 8. Februar 1990. Szerk. Norman A. Hjelm. Genf, 1990. (LWB-Report Nr. 28/29.)
- Jesus Christus das Licht der Welt. Bericht über die Dritte Vollversammlung des ÖRK Neu-Delhi 1961*. Szerk. Gerhard Brennecke. EVA, Berlin, 1963.
- KERESZTY RÓKUS O. Cist. 1995. *Jézus Krisztus. Krisztológiai alapvetés*. Szent István Társulat, Budapest.
- LINDBECK, George A. 1998. *A dogma természete. Vallás és teológia a posztliberális korban*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest. (Hermeneutikai füzetek 16.)
- LUTHER, Márton 2024. Három hitvallás. A Krisztus-hitnek az egyházban egyetértően használt három szimbóluma vagy hitvallása (1538). Ford. Reuss András. In: *Felelősség a gyülekezetért*. Szerk. Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei 3.) 442–461. o.
- PANNENBERG, Wolfhart 1981. Die Bedeutung des Bekenntnisses von Nicäa-Konstantinopel für den ökumenischen Dialog heute. In: *Der Lobpreis des Dreieinigen Gottes im Heiligen Geist. 1600 Jahre Bekenntnis von Nicäa-Konstantinopel*. Evangelische Akademie Tutzing. (Tutzing Studien 2.) 37–44. o.
- PILLAY, Jerry 2024. Echoes of Nicaea: Enduring Faith and Embracing Unity. Tenth Congress of Asian Theologians (CATS-X), October 24–29, 2024, Kuala Lumpur, Malaysia. Keynote Lecture. https://www.oikoumene.org/sites/default/files/2024-10/2024-10-23%20CCA%20Conference%20on%20Nicaea_CAT%20X_12pt.pdf. (Letöltés: 2024. október 31.)
- RITTER, Adolf Martin 1989. Dogma und Lehre in der Alten Kirche. In: *Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte*. Szerk. Carl Andresen. 1. köt. *Die Lehrentwicklung im Rahmen der Katholizität*. Szerk. Carl Andresen – Adolf Martin Ritter – Klaus Wessel et al. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 99–283. o.
- STAATS, Reinhart 1996. *Das Glaubensbekenntnis von Nizäa-Konstantinopel. Historische und theologische Grundlagen*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Toward the Sixth World Conference on Faith and Order*. Commemorating the Council of Nicaea: Where Now for Visible Unity? <https://www.oikoumene.org/resources/publications/toward-the-sixth-world-conference-on-faith-and-order>. (Megtekintés: 2024. október 8.)